

УДК 338.435:005.5:711.437(1-22)

*Н.В. МОРОЗЮК, кандидат економічних наук,
доцент кафедри аграрної соціології та розвитку села
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Методологічні підходи до оцінки рівня та якості життя сільського населення

Постановка проблеми. Головною цінністю сучасної цивілізації є людина, а забезпечення їй гідних умов існування як біосоціальної істоти – мета функціонування всіх сфер суспільного життя. Вичерпавши можливості екстенсивного зростання, запорукою подальшого прогресу суспільства є людський розвиток.

Досить тривалий час Україна була країною з високим рівнем розвитку людського капіталу. Упродовж двох останніх десятиліть наша держава внаслідок погіршення кількісних та якісних характеристик відтворення населення, особливо в сільській місцевості, опинилася серед країн із середнім рівнем людського розвитку. Так, упродовж 1991-2012 років чисельність сільських жителів України скоротилася на 2,6 млн осіб, або на 16%. Вікова деформація структури сільського населення у поєднанні з погіршенням стану його здоров'я і скороченням тривалості життя вже в найближчому майбутньому призведе до незворотної деградації людського капіталу та збезлюднення більшості сільських населених пунктів.

Рівень людського розвитку країни зумовлюється можливостями кожного її жителя повною мірою задовольнити свої фізіологічні й духовні потреби. З огляду на це заходи щодо підвищення рівня та якості життя населення є невід'ємною складовою політики будь-якої держави. Їх зміст і направленість багато в чому залежать від загальноприйнятих теоретико-методологічних підходів до

таких категорій, як «рівень» та «якість життя населення», «матеріальний добробут», «бідність» й ін. Так, унаслідок використання різних методичних підходів офіційний рівень бідності в Україні дещо відрізняється від міжнародних оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблемам рівня та якості життя населення присвячені праці таких учених, як О.М. Бородіна [7], Е.М. Лібанова [4], І.В. Прокопа [7], В.К. Терещенко [6] й ін. Оскільки Україна має на меті наближення рівня та якості життя населення до європейських стандартів, а також намагається відповідним чином адаптувати до міжнародних вимог нормативно-правову базу, то в подальшому фундаментальні й прикладні дослідження в цій сфері необхідно поглиблювати.

Мета статті – дослідити методологічні підходи до рівня та якості життя населення в розвинутих країнах світу та їх відмінність від вітчизняних із метою визначення основних напрямів поліпшення умов життєдіяльності сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Рівень життя населення у сучасній вітчизняній науковій літературі визначають як ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людей. Під час його аналізу, як правило, увага акцентується на матеріальному аспекті та використовуються такі показники: обсяг сукупних і грошових доходів населення, структура витрат, середньомісячний розмір заробітної плати та пенсій, обсяг споживання основних продуктів харчування, забезпеченість житлом,

комунальними послугами, транспортом і зв'язком, закладами охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

Середньомісячний загальний дохід в Україні у 2011 році становив 3424 грн на одне сільське домогосподарство. На одного сільського жителя в середньому на місяць припадало 1564 грн, що вище прожиткового мінімуму (914 грн) майже на 71% та межі бідності (1062 грн) на 47%. У структурі доходів сільських домогосподарств найбільшу частку мають пенсії, оплата праці й доходи від особистого селянського господарства. Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві, хоч за останні десять років і зросла більш як у 16 разів, але становить лише 68 % від загальнодержавного рівня.

Через поширення в Україні неформальної зайнятості, досліджуючи рівень життя населення особливу увагу приділяють сукупним та грошовим витратам. У світі критерієм бідності є частка витрат на харчування. Бідною вважається країна, в якій населення витрачає на харчування понад третину свого бюджету. У слаборозвинутих країнах цей показник становить 70% і більше. У США та Франції він сягає 18-20 %, Італії – 18-19, Японії – 23-25 %. За статистичними даними, у структурі грошових витрат сільських жителів України на харчування припадає 53,9%.

Нами було здійснено оцінку забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури сільського населення України. Під час розрахунків використано офіційні статистичні дані й діючі соціальні нормативи. В результаті встановлено, що рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури сільських жителів не нижчий 75% від потреби, а подекуди досягає 100 % (переважно це стосується закладів культури). Також у межах санітарних норм знаходиться і забезпеченість селян житлом. Попри такі «оптимістичні» результати оцінки відомо, що доступність до соціальних послуг для значної частини сільського населення є утрудненою, а іноді фізично неможливою [3,8].

На відміну від вітчизняного підходу, який недостатньо об'єктивно відображає реальну ситуацію, в розвинутих країнах світу увага приділяється не тільки кількісним показникам життєдіяльності населення, але й забез-

печеності його матеріальними товарами та послугами належної якості. Також зарубіжні методики оцінки рівня життя населення обов'язково враховують доступність для кожного громадянина життєво необхідних благ і комфортність умов проживання. Виходячи з цього, в економічно розвинутих країнах світу до показників виміру рівня життя населення, крім вищезгаданих, належать: зайнятість й умови праці, чинні соціальні гарантії, демографічні, екологічні умови, криміногенна ситуація; показники, які характеризують соціальну інфраструктуру забезпеченість, якість зайнятості, якість житла, доступ до якісних медичних та освітніх послуг, економічна й політична стабільність, екологічна якість навколишнього природного середовища, клімат і безпека.

Розмір середньомісячного доходу не дає відповіді на питання чи достатньо коштів людині для забезпечення нормальних умов життєдіяльності, крім того, необхідний для цього рівень доходів коливається залежно від країни. Так, у Сполучених Штатах Америки середньорічний дохід одного домогосподарства становить 68 тис. дол. США (в Україні 420 дол.). Поріг бідності для однієї людини становить 11 тис. дол. США (в Україні 130 дол.), а для сім'ї залежно від чисельності її членів – 21–44 тис. дол. США. Відповідно до статистичних даних близько 25 % американських домогосподарств одержують дохід на рік менше 25 тис. дол. США, за межею бідності проживає 14,3 % населення, що є значно нижче загальносвітових та українських показників.

При оцінці рівня життя населення доцільніше зосередитися на ступені задоволення потреб, без яких людина не відчувається комфортно. В процесі досліджень використаємо таку ієрархію потреб:

I рівень – матеріальні: харчування, збереження сприятливої для тіла температури (одяг, житло), збереження здоров'я (уникнення болю, рекреація фізичного і нервового потенціалу). Ці потреби є фундаментальними, первинними та елементарними;

II рівень – це складні, матеріальні й соціалізовані потреби в гарантії безпеки свого становища і становища своїх нащадків, стабільності свого статусу й статусу свого ро-

ду. Вони зумовлені й опосередковані соціальними відносинами особи;

III рівень – потреба в реалізації інтелектуальних і фізичних можливостей індивіда, природних нахилів особи; в належності до якоїсь групи, товариства, співучасті в життєдіяльності цієї групи, товариства, об'єднанні з кимось в такій групі, товаристві, а також потреби в дружбі та симпатії. Вони з'являються після задоволення потреб у зміцненні становища індивіда, стабілізації його соціального середовища [6].

Як зазначав відомий психолог А. Маслоу [2], потреби людини є надзвичайно впертими і свавільними. Вони не піддаються вмовлянням та обмеженням, не допускають альтернативи. Потреби українців вимогливі й спонукають індивіда свідомо і несвідомо шукати можливості для їх задоволення. Особливу увагу А. Маслоу звертає на фізіологічні потреби організму людини, у разі домінування яких усі інші потреби можуть навіть не відчуватися. В цьому випадку ті здібності особи, які не наближають її до бажаної мети, до певного часу дрімать або відмирають, призводячи до специфічної зміни людиною філософії свого майбутнього [2].

В Україні майже 76,7% від грошових витрат сільських домогосподарств спрямовується на задоволення першої групи життєво важливих потреб, до яких ми зарахували продукти харчування; одяг та взуття; житло, воду, електроенергію, газ й інші види палива; меблі, предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла. На другу групу – охорону здоров'я, транспорт, зв'язок, освіту – селяни витрачають 15,9%, а третю – відпочинок і культуру, ресторани й готелі – лише 7,4%.

Найсуттєвішою є частка витрат на харчування, яка в сільських і міських домогосподарствах майже не різнилася й становить – відповідно 57 і 52%. Проте необхідно врахувати, що частину харчових продуктів, які споживають селяни, вони виробляють самостійно в особистих селянських господарствах. На основі проведених нами розрахунків було встановлено, що в разі відсутності у сільських жителів власних господарств, вони б додатково витрачали у середньому 292 грн на місяць на одну особу, або 789 грн на одне домогосподарство (табл.), а частка витрат на харчування для сільських домогосподарств зросла б до 75%.

Грошові витрати сільського населення України на спожиті продукти харчування, які вироблені в особистих селянських господарствах

Продукти	Спожито у середньому за місяць із розрахунку на одну особу, кг	Частка спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих селянських господарствах, %	Ціна за 1 кг, грн*	Вартість спожитих продуктів харчування, вироблених в особистих селянських господарствах, грн
Хліб і хлібопродукти	10,7	1,8	7,4	1,5
М'ясо і м'ясопродукти	3,6	35,8	50	65
Риба та рибопродукти	1,6	1,5	24	2,5
Молоко, сир	15,0	49,8	9	67,5
Яйця, шт.	19	70,4	0,9	12,6
Олія та жири	х	х	х	х
з них сало й інші тваринні харчові жири	0,7	27,9	30	6
масло	0,3	3,4	55	5,5
олія та інші рослинні жири	1,8	0,2	17	1,7
Фрукти та ягоди	3,5	22,9	12	9,6
Овочі	18,8	70,1	8	105,6
з них картопля	9,8	83,7	1,5	12,3
Цукор, джем, мед, сироп, шоколад і кондитерські вироби	3,4	5,6	8,5	1,7
Усього	х	х	х	≈292

Джерело: Розраховано автором за [1].

*Середня ціна в роздрібній торгівлі у Київській та Житомирській областях станом на 1 квітня 2013 р.

У таблиці використані ціни роздрібною торгівлі, проте собівартість деяких продуктів, вироблених в особистих селянських господарствах, висока. А враховуючи те, що постійна праця у власному господарстві є важкою, трудомісткою й призводить до поступового психофізіологічного виснаження організму людини, витрати селян на харчування є непомірно великими.

Поряд із харчуванням іншою, не менш важливою проблемою є якість житлових умов сільського населення. Відповідно до стандартів розвинутих країн світу житловий будинок обов'язково повинен мати комунальні зручності: водопостачання, у т.ч. гаряче, водовідведення, електропостачання, опалення тощо, в іншому випадку він вважається непридатним для життя. В сільській місцевості водопроводом обладнано 29 % загальної площі у житлових будинках, каналізацією – 25, опаленням – 39, газом – 84, мають гаряче водопостачання 13 % загальної площі.

Недоступність соціальних послуг для більшості селян в Україні пов'язана або з відсутністю установ та організацій, які їх надають, або низьким рівнем грошових доходів і неможливістю їх збільшення. Так, 52 % сільських населених пунктів не мають шкіл, 34 – закладів охорони здоров'я, 45% – клубних закладів.

Офіційний рівень безробіття в Україні досить низький, але третина сільських домогосподарств із дітьми, в яких усі дорослі працюють, були бідними. Серед домогосподарств, які складаються лише з осіб пенсійного віку, цей показник дорівнював 17%. Тобто рівень бідності в Україні як і в інших країнах залежить від демографічних характеристик людини, але зайнятість не є гарантією можливості забезпечення їй нормальних умов життя. Наприклад, у США рівень бідності знижується зі зростанням вікової групи та є найвищим серед осіб 18-24 роки – понад третина, у віці 25-34 роки – 19%, а після 65 років – лише 5,6%. За сімейним становищем бідними є третина домогосподарств, які складаються з матерів-одиначок, і лише 5,8% це сімейні пари.

У зв'язку з тим, що в Україні в сільській місцевості не створені легальні умови для

повноцінного задоволення потреб, набуло поширення таке явище, як бідність зайнятого населення. Це підтверджує структура доходів сільських домогосподарств, в якій частка оплати праці становить лише 34 %, тоді як у розвинутих країнах світу – 80-90%. Селяни значною мірою залежні від державних виплат (пенсій, соціальних допомог) та власної важкої праці в особистих селянських господарствах.

Розглянемо сферу охорони здоров'я, в якій згідно з офіційними статистичними даними забезпеченість населення ліжко-місцями знаходиться на рівні 70-90 % залежно від регіону. У 2011 році вперше зареєстровано 32,4 млн випадків різних захворювань, тобто можна припустити, що в середньому перехворіло 70% населення, але якщо врахувати, що в Україні поширена практика не звернення до лікарів та самолікування, то цей показник буде значно вищим.

Оцінює свій стан здоров'я як «добрий» 47% населення країни. Найвища частка таких осіб – 77–70 % – була серед дітей до 14 років, підлітків, чоловіків і жінок у віці 18–29 років, тоді як серед населення старше працездатного віку добре себе почували 10% чоловіків та 8% жінок. Якщо врахувати високий рівень смертності й низьку тривалість життя, втрата людиною з віком власного здоров'я показує про незадовільні умови її життєдіяльності.

Як «поганий» оцінили стан свого здоров'я 10% населення: найбільше таких було серед осіб непрацездатного віку – майже третина. Пенсію по інвалідності одержують 1,5 млн осіб, тобто 3,4% населення України. За останні двадцять років зросла кількість новоутворень, хвороби системи кровообігу, ендокринної системи, порушення обміну речовин, кістково-м'язової системи та сполучної тканини, сечостатевої системи, хвороби, пов'язані з вагітністю, уроджені аномалії (вади розвитку), деформації і хромосомні порушення. Тобто ті хвороби, які пов'язані, насамперед, зі станом навколишнього середовища, умовами проживання населення та якістю його життя. Зросла кількість так званих соціально небезпечних хвороб: чисельність осіб, залежних від вживання наркотичних речовин і які знаходяться на

обліку в медичних закладах, у 1995-2011 роках збільшилася на 72%.

Порівняння суб'єктивних оцінок стану здоров'я міського та сільського населення показує, що серед останніх в усіх статеві-вікових групах (за винятком чоловіків непрацездатного віку) частка осіб, які почували себе добре, вища. Це пов'язують зі значно меншим негативним впливом несприятливих екологічних, техногенних факторів і психоемоційних перевантажень, притаманних способу життя мешканців сучасних міст, особливо мегаполісів. Але якщо врахувати, що селяни частіше помирають від занедбаних форм хвороб, то слід припустити, що причина в іншому: менша доступність до об'єктів охорони здоров'я й менша кількість часу, який селяни затрачають на догляд за собою. Зайняття сільським господарством, особливо в особистих селянських господарствах, фактично «прив'язують» селянина, обмежуючи час і вибір видів дозвілля.

Даний висновок підтверджують також статистичні дані. 20% сільського населення не в змозі переважно через високу вартість ліків їх придбати, відвідати лікаря, одержати відповідне медичне обстеження. Ще 6% сільського населення не мають доступу до спеціаліста необхідного профілю. І все ж чисельність сільського населення, що звернулося за медичною допомогою, була в 2,5 раза більша, ніж у міських поселеннях, половина з них – для проходження профілактичного огляду. Це може здатися добрим показником, але в нашій країні немає культури обов'язкового періодичного огляду. Під профілактичним оглядом на побутовому рівні розуміють медичний огляд перед прийомом на роботу, навчання та в інших випадках, не пов'язаний зі збереженням свого здоров'я.

Поряд із поняттям «рівень життя населення» необхідно переглянути підходи до розуміння «якість життя населення», яке вітчизняні дослідники зводять до якісних характеристик духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних компонентів життя. Її цільовими складовими є якість освіти, рівень здоров'я та харчування, розв'язання проблем бідності, оздоровлення навколишнього середовища, більше можливостей самореалізації особи, багатше культурне життя.

У зарубіжній літературі наголошується, що на відміну від «рівня життя населення» категорія «якість життя» суб'єктивніша й охоплює права і свободи людини: свободу пересування, місця проживання, право вступати в шлюб, мати сім'ю, відсутність дискримінації за статю, віком, національністю, релігією, соціально-економічним статусом, право вільно обирати професію, справедливу оплату праці, право голосу, право на відпочинок і дозвілля, право на освіту, на людську гідність та інші. Всі ці права і свободи закріплені в розділі II Конституції України, але механізм їх реалізації й захисту є недосконалим.

Висновки. Формуючи стратегію забезпечення гідного рівня життя населення в Україні, слід охопити не лише всі сфери життєдіяльності людини, але й приділити увагу поліпшенню якості товарів і послуг та комфортності її життєвого середовища. При цьому треба врахувати, що на рівні індивіда, конкретної сім'ї успішність цієї стратегії слід оцінювати з позиції розміру грошового доходу та наявності конкретних матеріальних благ; на рівні громади, регіону, держави – наявності легальних умов для повноцінного задоволення власних потреб населення.

Список використаних джерел

1. Витрати та ресурси домогосподарств України у 2011 році. Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 368 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; перев. с. англ. Т. Гутман, Н. Мухина. – Санкт-Петербург, 2012. – 352 с.
3. Морозюк Н.В. Особливості впливу рівня забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури на демографічну ситуацію в селах регіону / Н.В. Морозюк // Зб. наук. праць Вінницького держ. аграр. ун-ту. – 2008. – Вип. 36. – С. 237-241.
4. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села / Е.М. Лібанова [відп. ред.]. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.

5. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2011 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publdomogosp_u.htm.
6. Соціологія праці / В.К. Терещенко, В.А. Ткачук, В.І. Лисенко; за ред. В.К. Терещенка. – К., 2006. – 206 с.
7. Теорія, політика та практика сільського розвитку / [за ред. О.М. Бородіної, І.В. Прокопи]. – К., 2010. – 376 с.
8. Україна у цифрах. Стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2012 – 250 с.
9. Rural sustainable development in the knowledge society / Tovey Hilary; Bruckmeier Karl. – Ashgate. 2009. - 316 p.
10. Local Agenda 21. Methodological Manual Based on Experiences from Slovakia / edited by Peter Mederly. Bratislava, 2004. – 73 с.
11. Sustainable Development in Germany. Indicator Report 2006. Federal Statistical Office of Germany, Wiesbaden, 2007. – 59 с.
12. Our Community Our Future: A Guide to Local Agenda 21. Canberra, 1999. – 188 с.
13. Sustainable Development Indicators for Sweden – a first set 2001. Statistics Sweden; Swedish Environmental Protection Agency, 2001. – 52 с.
14. Focus on Sustainable Development. Nordic Key Indicators 2006. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2006. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2013 р.

* * *

Новини АПК

Меморандум із виробниками хліба та торговельними мережами відкритий для приєднання всіх учасників ринку

В Україні підписаний Меморандум порозуміння між органами виконавчої влади, виробниками хліба та хлібобулочних виробів і закладами мережевої торгівлі, що є відкритим до підписання всіма зацікавленими сторонами. На цьому наголосив Перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Іван Бісюк: «Меморандум дає змогу представникам виконавчої влади інших регіонів, хлібопекарським підприємствам та торговельним мережам долучитися до цього проекту».

Сторони домовилися про скоординовану взаємодію органів виконавчої влади, виробників хліба та хлібобулочних виробів і закладів мережевої торгівлі у питанні забезпечення стабільної цінової ситуації на ринку хліба та хлібобулочних виробів.

Відповідно до положень Меморандуму в забезпеченні стабільної ситуації на ринку найбільш уживаних сортів хліба зростає роль місцевих органів влади. Зокрема, обласні та Київська міська держадміністрації зобов'язуються сформувати регіональні ресурси продовольчого зерна на 2013/14 та 2014/15 маркетингові періоди, спрямовувати це зерно та борошно з нього насамперед для хлібопекарських підприємств на виробництво «соціальних видів» хліба, сприяти розширенню мереж реалізації цього хліба, здійснювати моніторинг і контроль цін.

Мінагрополітики і надалі сприятиме забезпеченню формування державного інтервенційного фонду шляхом переробки зерна та реалізації виробленого борошна пекарям для виробництва хліба та хлібобулочних виробів, що користуються найбільшим споживчим попитом у регіонах.

Виробники хліба мають заздалегідь формувати запаси зерна чи борошна для безперебійної роботи та стабільно постачати хліб для реалізації, впроваджувати новітні енергозберігаючі технології, розширювати виробництво, створювати нові робочі місця. Заклади мережевої торгівлі, зі свого боку, зобов'язуються сприяти розширенню асортименту та збільшенню обсягів реалізації хліба, скоротити строки оплати за хліб, не застосовувати під час реалізації «соціальних видів» хліба додаткових платежів до хлібопекарських підприємств, укладати прямі договори з виробниками для своєчасного і в повному обсязі постачання хліба.

Перший заступник Міністра Іван Бісюк зазначив: «Для нас хліб – це той продукт, що має найбільше значення. Він є невід'ємною частиною раціону кожного. Тому ми не можемо допустити, щоб Україна, як одна із провідних країн-виробників зерна у світі, відчувала нестабільність і непрогнозованість на цьому ринку. Ми укладаємо цей меморандум та запрошуємо до його підписання інших учасників ринку для того, щоб кожен громадянин мав впевненість, що щодня в зручному для нього місці він зможе придбати необхідний йому хліб».

Прес-служба Мінагрополітики України